

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

БУХОРО МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

“Педагогик мулоқот маданияти” МАВЗУСИДА

РЕФЕРАТ

Бажарди: 12-16 НГКСТ гурӯҳ талабаси Комилжонов Ислом

Бухоро – 2017

МАВЗУ: ПЕДАГОГИК МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИ

Режа:

- 1. Кириш**
- 2. Педагогик муроқот ва унинг аҳамияти.**
- 3. Ўқитувчининг талабалар билан муомала одоби.**
- 4. Ўқитувчиларни талабалар билан муроқот олиб бориш йўллари.**
- 5. Хуласа.**
- 6. Адабиётлар рўйхати.**

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган туб ислоҳотлар, жамиятда ўзига хос ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланиш йўлининг танлаб олиниши, шунингдек, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ғояси ва талаблари асосида жаҳон талабларига мувофиқ келувчи, узлуксиз таълим тизимини шакллантириш учун қулай шарт-шароит яратди [2]. Таълим соҳасида олиб борилаётган ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган давлат сиёсати ижтимоий жамият тараққиётини таъминловчи устувор йўналишлардан бири сифатида эътироф этилди. Бу йўналишда амалга ошириладиган муҳим тадбирлар қаторида мутахассисларнинг янги авлодини шакллантириш, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, мустақил дунёқарашга эга, ижодий фикрловчи, бой миллий мерос, шунингдек, умуминсоний ва миллий қадриятларга садоқатли баркамол шахсни тарбиялаб, вояга етказиш вазифалари белгиланган [3]. Жамиятда амалга оширилаётган ислоҳотлар талабларига тўла жавоб берувчи, ишлаб чиқариш соҳасида юзага келган рақобатга бардошли, кескин ўзгаришларга мослаша оловчи, шунингдек, меҳнат бозорида мутахассислар малакасига қўйилаётган талаблар даражасида самарали фаолият юритувчи шахсни шакллантириш долзарб муаммо ҳисобланади [1].

1. Педагогик муроқот ва унинг аҳамияти

Муроқот инсон фаолиятининг руҳий ҳамда маънавий асоси натижасида юзага келаётган ижтимоий эҳтиёжлар билан биргаликда намоён бўлади, «Шахслар фаолияти мотивациясининг асоси сифатида юзага чиқаётган эҳтиёж, манфаат, манфаатдорлик каби ижтимоий иқтисодий омиллар маълум маънода уларни мақсадли ўй фикрлари, истаклари юзага чиқишига ҳам сабаб бўлади. Шахслараро муносабатларни, муроқот маданиятини қай даражада шаклланишига ҳам сезиларли таъсир ўтказади. Бинобарин, муроқот одамлар орасида амалга ошириладиган фаолиятлар ичидаги етакчи ўрин эгаллаб, у инсондаги энг муҳим эҳтиёжларни жамиятда яшаш ва ўзини шахс деб хисоблаш билан боғлиқ эҳтиёжни қондиради. Шунинг учун ҳам унинг ҳар бир инсон учун аҳамияти мислсиз» [4]. Муроқот одамларнинг биргаликдаги фаолиятлари, эҳтиёжларидан келиб чиқадиган турли фаолликлари мобайнида бир-бири билан ўзаро муносабатларга киришиш жараёнидир.

Ҳар бир шахснинг жамиятда адо этадиган фаолияти ўзаро муносабат ва таъсир шаклларини ўз ичига олади. Чунки ҳар қандай иш, аввало одамларнинг бир-бирлари билан тил топишиш, бир-бирларига турли хил маълумотларни узатиш, фикр алмашинуви каби мураккаб ҳамкорликни талаб этади. Шундай экан, ҳар бир шахснинг жамиятда тутган ўрни, ишларининг муваффақияти, обрўси унинг муроқотга кириша олиш қобилияти билан бевосита боғлиқдир. Бир қарашда осонга ўхшаган шахслараро муроқот жараёни аслида жуда мураккаб бўлиб, унга одам ҳаёти давомида ўрганиб боради. Муроқотнинг психологик жиҳатдан мураккаб эканлиги ҳақида таниқли психолог Б.Ф.Паригин шундай ёзади:

- а) индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни;
- б) индивидлар ўртасидаги ахборот алмашинув жараёни;
- в) бир шахснинг бошқа шахсга муносабат жараёни;
- г) бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни;
- д) бир-бирига ҳамкорлик билдириш имкониятлари;

е) шахсларнинг бир-бирини тушуниш жараёни.

Мулоқот ўз хусусиятларига кўра турли шакл ва кўринишларга эга. Мулоқот инсон амалий фаолиятининг моддий маънавий шаклларини ҳамда унинг эҳтиёжларини ўзида акс эттиради. («Халқ таълими» журнали, 2003 йил, Зсон, 48бет).

2. Ўқитувчининг талабалар билан муомала одоби

Ўқитувчи ва талаба, домла ва талаба ўртасидаги муносабат ва муомала маданияти уларнинг феъл-атвори, хулқи ва олган тарбиясининг амалий ҳаётда намоён бўлишини билдиради. Кишининг маданияти, аввало унинг муомаласи, атрофдагилар билан муносабатида кўзга ташланади. Ўқимишли, маданиятли, ўқитувчи ҳамкасбидан, талабасидан нимани, қандай сўрашни, у ёки бу масала юзасидан мурожаат қилиш мумкинми ёки йўқлигини, оиласвий муносабатларга дахлдор масалаларга муносабат билдириш зарурияти борми йўқлигини яхши англайди. Муомала жараёнида сухбатдошининг кайфиятини кўтариш, унга оптимистик рух бағишлиш, унинг ўз кучига ишончини ҳосил қилиш ҳам ўқитувчининг энг муҳим сифатларидан биридир. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, том маънодаги муомала маданиятига эга бўлган ўқитувчи шуҳратпастлик, манманлик, бефарқлик, ҳасадгўйлик, ғийбатчилик каби иллатларга тоқат қила олмайди ва унга қарши курашади.

Ўқитувчининг муомала маданиятининг таркибий қисми нутқ маданияти билан боғлиқ. Чунки нутқ ва унда ифодаланган сўз кишига таъсир этувчи қудратли психологик кучга эга. Уни фақат ўзининг мазмуни билан эмас, балки сўзловчининг айтилаётган фикрини ифода қилиш услуби билан ҳам таъсир даражаси ва қудратини янада орттириш мумкин

Инглиз драматурги Б.Шоу айтганидек, «Ҳа» сўзини айтишнинг 50 дан ортиқ услуби бор, «Йўқ» сўзини ҳам шунча услуби бор, аммо бу сўзни ёзишни фақат бир услуби бор». (Халқ таълими журнали, 2003 йил, Зсон, 49бет).

Бу фикр замирида мулоқот маданиятига доир жуда нозик қочирим, маъно яширинган. Ўқитувчи мулоқотининг негизида сўз, фикр турар экан, фикрни

баён этиш ифодаси ҳар бир ўқитувчининг савияси, маънавий дунёси, маданиятига асосланади.

Ўқитувчининг мулоқот маданияти нафақат шахслараро муносабатларга, балки шу билан бирга ишлаб чиқариш, меҳнат жамоаси, жамият ҳаётига ҳам кераклигини ҳисобга оладиган бўлсак, бугунги кунда талаба, талабалар феълатворини ўрганиш, уларнинг бир-бирларига меҳр-мурувватли бўлишга ўргатиш, диний ақидапарастлик томир отаётган ҳозирги давр учун жамиятни инсонпарварлаштириш нақадар долзарблигини англаш мумкин. Умуман олганда, мулоқот маданиятини такомиллаштириш умуминсоний эҳтиёж сифатида ўз ахамиятини йўқотмаган. Атоқли адаб Б.Шоу сўзлари билан айтганда: «Биз ҳозир ҳавода қуш каби учишни, сувда балиқ каби сузишни ўрганиб олган бўлсакда, бизга бир нарса — инсонлардек яшашни ўрганиб олиш етишмайди». Артур Конон Дойл асарининг қаҳрамони, машхур изқувар Шерлок Холмс таъкидлаганидек: «Ҳар бир инсон ўз хусусиятига кўра ҳал этилмайдиган жумбок»дир [5]. Кишилар хулқи, феъл атвори билан бирбирларидан фарқ қиласидилар, аммо улар орасидаги ўхшашлик маълум даражада сақланиб қолади.

Демак, одамзоднинг ташқи турқи тароватигина, балки ички олами, маслаги, инсоний қиёфаси, ҳозирги кўриниши узоқ тарихий камолот натижасидир. Бу камолот замирида эса кишилар ўртасидаги мулоқот ҳамда муомала маданияти турганлиги сир эмас. Шу сабабли ўқитувчининг мулоқот маданиятида ҳам оқилона эҳтиёжни англаб олиш муҳим вазифадир.

3. Ўқитувчининг талабалар билан мулоқот олиб бориш йўллари.

Ўқитувчининг иш фаолияти давомида талабалар билан муомала муносабатлари катта ўрин эгаллади. Бу жараёнда талаба инсоният тўплаган билимларни, муомала қилиш тажрибаларини ўзлаштиради. Ўқитувчи эса педагогик жараёнда асосий шахс бўлиб хизмат қиласи, чунки унга ёш авлодни ўқитишиш ва тарбиялаш вазифаси юклатилган.

Ўқитувчи талабаларни ўқитишиш ва тарбиялаш жараёнида умуминсоний ва миллий урф одат мезонларидан сабоқ беради. Талабалар муомала одобини, мулоқот олиб бориш йўлларини асосан ўқитувчи тимсолида англаб оладилар. Муаллим талаба учун бир умр идеал, ибрат, намуна бўлиб қолади.

Ўқитувчи билан талаба ўртасидаги мулоқотни тартибга солувчи талаблардан бири талабанинг хулқини, муомаласини, талаба бажарган ишни одилона, тўғри баҳолашдир. Мулоқотлар жараёнида ўқитувчи айрим талабларга риоя қилишига тўғри келади:

ўз иши жараёнида ўқитувчи ҳар бир талабанинг қадр-қимматини инсон сифатида хурмат қилиши, талабага нисбатан ишончи;

талабага меҳрибон, ғамхўр бўлиши, шодлигига ҳам, ташвишларига ҳам шерик бўлиш;

талабалар билан ҳар қандай мулоқот жараёнида алоҳида ёндошиш, педагогик тактни сақлаш.

Ўқитувчи фаолиятида шарқона умуминсоний қадриятлардан фойдаланиш. Миллий дастур, таълим тўғрисидаги Қонундан келиб чиқадиган вазифаларни мактаб талабалари, ўқув юртларининг педагог ходимлари, профессор ўқитувчилари амалга оширадилар. Шу боис педагог ходимлар ўзларининг касбкор шаъни ва қадр-қимматларини ҳимоя қилишлари: одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этишлари, талаба, талаба ва талаба, ўқитувчи талаба шахсининг қадр-қимматини асрашлари; талабаларни меҳнатга, қонунларга, ота-оналарга, маънавий тарихий, маданий миллий ва умуминсоний қадриятларга

хурмат, атроф-муҳитга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялашлари, ибратли фаолиятлари ва шахсий намуналари билан умумисоний ахлоқ қоидаларига, ҳақиқат, адолат, ватанпарварлик, яхшилик ва бошқа хайрли хислатларга нисбатан эътиборни қарор топтиришлари лозим.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти ИА.Каримовнинг деярли барча асарларида, сўзлаган нутқларида ўзбек халқининг кўп асрлик маънавий-миллий, қадриятлари, маънавиятини белгилаб берувчи Қуръони Карим, Ҳадиси Шариф, Имом ал Бухорий, Имом ат - Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд, аз-Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Суфи Оллоёр, Сулаймон Боқирғоний каби мутафаккирларнинг бебаҳо меросини, Ал Хоразмий, Абу Наср Форобий, Ал -Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Хожиб, Аҳмад Юғнакий, Мирзо Улугбек, Амир Темур, Бобур, Алишер Навоий, Камолиддин Беҳзод каби алломаларнинг жаҳон фани ва маданиятига қўшган бебаҳо хиссаларини ўрганиш, шу асосда ёш авлодни тарбиялаш зарурлиги таъкидланади.

Президентимизнинг таъкидлашича, ёшларни умумисоний қадриятлар асосида тарбиялашда ислом таълимотининг аҳамияти катта. Ислом дини - бу ота-боталабаримиз дини, у биз учун ҳам иймон, ҳам диёнат, ҳам маърифатдир.

Инсонга хос олижаноб сифатлардан яна бири кечиримли бўлишdir. Бу сифат кенг қалбли, бировларнинг адовати вазиятига чидай оладиган кишиларда бўлади. Инсонлар кўпинча хато қиласидар ва хатоларнинг кечирилишига муҳтожлик сезадилар. «Ёмонликни яхшилик билан қайтаринглар» дейилади. Қуръони каримда.

Кишилар ўртасидаги муносабатларда кўпгина муаммолар ўйламасдан, эҳтиёtsизлик билан айтилган қўпол сўздан келиб чиқади. Ўқитувчининг чиройли сўзи эса яхши муомала, меҳр-оқибат калитидир. Ўқитувчи ширинсўзлиги ва хушмуомалиги шартларидан бири овозни баланд ҳам, паст ҳам қилмай, меъёрида гапиришdir. Ширинсўзлик ва гўзал муносабат ҳеч қачон, ҳеч қаерда сотилмайди. Бунга эришмоқликнинг биргина йўли бор, бу ҳам бўлса, тинимсиз ширинсўзни машқ қилиш, китоб ўқиш ва ахборотларни

тинглаш, кўп эшитиш ва таҳлил қилишдир. Муомала ўқитувчининг кимлигини кўрсатувчи кўзгудир.

Педагогик маҳорат фани ўқитувчисининг мақсадларидан бири - комил инсонни ўқитиш ва тарбиялаш натижасидир. Комил инсон ғояси - ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳият ва қадриятга эга, одамзодга хос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамолликни мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундейдиган олижаноб ғоядир.

Комил инсонни тарбиялаш ғояси азал-азалдан халқимизнинг эзгу орзузи, унинг маънавиятининг узвий бир қисми бўлиб келган. Баркамол инсон ҳақидаги юксак, умуминсоний ғоялар Абу Наср Форобий ва Алишер Навоий каби мутафаккирларимизнинг асарларида, айниқса теран ифода этилган.

Ҳазрат Навоийнинг «Камол эт қасбим, олам уйидин сенга фарз ўлмагай ғамноқ чиқмоқ. Жаҳондин нотамом ўтмак биайних, эрур ҳам момдин нопок чиқмоқ», деган фикрлари ҳар бир инсон комилликни ўзига шиор қилиб олиши зарурлигини англаатади.

Ўқитувчининг талабалар билан мулоқот олиб бориш йўллари. (Биз В.А.Кан — Каликнинг педагогик мулоқот ҳақидаги ўқитувчи ва талабалар учун зарур бўлган маслаҳатларини тўлиқ келтирамиз [6].

Инсоннинг меҳнат фаолияти, меҳнат, билиш, мулоқот ... Биз улар ҳақида кўп гапирамиз, таҳлил қиласиз. Бироқ ақл-хушни бир ерга тўплаб, астойдил ўйлаб кўрадиган бўлсак, ғаройиб бир манзарага дуч келамиз. Инсон меҳнат фаолиятининг шакл ва усусларини ўрганиш учун кўп вақт ажратади, дунёни билиш усусларини ўрганиш учун ҳам кўп вақт сарфлайди. Бироқ инсонлараро мулоқотга ҳеч ким ҳеч қаерда маҳсус ўргатилмайди. Бизда мулоқот қилишнинг мураккаб санъатига ўқитадиган мактаб ҳозирча йўқ. У бевосита иш жараёнида шаклланиб боради.

Тасаввур қилинг, сиз синфга кириб келдингиз. Педагогик мулоқотнинг ёзилмаган ушбу қонунларини яна бир бор эслашга ҳаракат қиласиз.

Педагогик жараён бизнинг талабалар билан муносабатимизга асосланади, зотан худди шу муносабатлар педагогик ўзаро таъсирда бирламчидир, ҳар бир

«педагогик ҳаракат»га такрорланмас шахсийлик маъносини беради. Ўқув материали ёки педагогик талабни такрорланмас ҳиссиётлар йифиндиси билан безайди. Буларсиз эса талаба қалби сирини ҳеч қачон англаб бўлмайди. Ўзингизнинг талабалар билан муносабатингиз ҳақида доимо ўйланг, бу муносабатларни мақсадга йўналтирилган ҳолда тузишга ҳаракат қилинг. Улар педагогик жараёнга, қолаверса ҳар бир талаба шахсига сезиларли даражада мунтазам таъсир этиб қолади. Эсда тутинг, ёзган ҳар бир конспект, матн ортида тарбиявий иш режаси замирида сизнинг талабалар билан ўзаро муносабатингиз масаласи яшириниб ётади.

Педагогик мулоқотни ташкил этишда фақат педагогик мақсад ва вазифалар билан ўралашиб қолмаслик зарур. Бундай чекланиш ўқитувчининг «ўз ташаббуси» билан мулоқот қилишига олиб келади. Унинг сўзларида ҳукмронлик маъносини англаш қийин эмас. «Бу мен учун зарур. Бу педагогик мақсад ва вазифалар билан боғлиқ. Дастур ва режалардан келиб чиқади» ва бошқалар. Педагогик мулоқотнинг «ўз ташаббуси» ташкил қилиниши ўқитувчи фаолиятини қатъяян чеклаб қўяди, талаба унинг ҳаракат доирасидан ташқарида қолади. Машхур педагогларимиздан кўпчилиги шундай дейди: «Биз катталар, ўқитувчилар талабаларга, асосан бизга хуш келадиган нарсаларни бажаришга мажбур қиласмиш, уларнинг кўнгилларига қараб иш тутиш эса кўп ҳолларда педагогик фаолиятимиз доирасидан ташқарида қолиб кетади». Шунинг учун талабалар билан мулоқотни йўлга қўйишида ўқитувчи ташаббусидан кўра «талаба ташаббуси» асосида иш тутган маъқул. Шунда талаба доимо бизнинг педагогик фаолиятимиз доирасида бўлади.

Шубҳа йўқ, мулоқотни ўқитувчи ташаббуси билан ташкил қилиш осон. Аммо педагогик мулоқот — бу мураккаб иншоот, демак уни муайян қонун асосида кўрмоқ керак. Бу ўринда талаба ташаббуси билан бошланган мулоқот яхши натижа беради, у талаба шахсини тўлароқ акс эттиради, педагогик вазифаларни амалга оширишда самарадорликни таъминлайди.

Педагогик муроқотни ташкил қиласар эканмиз, ўз нутқимизни бир талаба ёки талабалар гуруҳига йўналтиришга ҳаракат қилишимиз керак. Бундай йўл тутиш таълим ва тарбиянинг тўғри усулларини танлаш каби муҳимдир.

Нутқни аниқ йўналтириш зарур дегандা нимани назарда тутмоқ керак? Аввало, талабанинг шахсий хусусиятларини, унинг гуруҳда, гуруҳдошлари билан муносабатда эгаллайдиган ўрнини ҳисобга олиш даркор. Шунга мувофиқ нутқни тез ифода этиш, фикрларнинг кетма-кетлигига эришиш, унинг мантиққа тўғри келишини эътиборга олиш талабанинг асосий вазифасидир.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизни, педагогик жараёндаги муроқотни фақат бир вазифа билан, яъни ахборот билан чеклаш мумкин эмас. Бу йўлда муроқотнинг бир туридан - ахборот айирбошлиш, ўзаро муносабатларни ташкил қилиб, талаба шахсини ўрганиш, катталар ва талабаларнинг бир-бирига таъсирини ҳисобга олиш ва бошқа воситалардан фойдаланиш лозим. Биз педагогик муроқотдаги мавжуд йўналишлардан бирига билиб билмай амал қилмаслигимиз мумкин. Бироқ бунинг оқибати эртасигаёқ кўзга ташланади, тарбия натижаларида узилиш юз беради. Шундай ҳолнинг юз бермаслиги учун ўқитувчи талаба шахсини ўрганиб бориши зарур.

Талабалар билан муносабатга киришар эканмиз, муроқотни, яъни юқоридан пастга қараб ташкил қилишдан сақланишимиз керак. Ҳатто жуда кичик ёшдаги талабалар ҳам мустақил эканликларини исботлашга ҳаракат қилишади. Ўқитувчилик дипломи талабалар билан муносабатда етакчи бўлиш хукуқини бермайди. Бундай хукуқни қўлга киритиш учун талабалар жамоасида тутадиган ўрни, бу ўқитувчининг расмий обрўси эмас, балки унинг инсонийлиги билан белгиланади. Талабалар билан ўзаро муносабатни шундай йўлга қўйиш керакки, етакчилик мавқеи табиий равишда педагогик жараён мантиқидан келиб чиқсин.

Синфдаги руҳий муҳитни сезишга ҳаракат қилишни ўрганиш лозим. Чунки ўқитувчи синфдаги руҳий ҳолатни билмас экан, ўқув-тарбия жараёни маҳсулдор бўлмайди. Ўқитувчи ҳар бир шахс кўнглидаги сирларни топишга ёрдам беришга ҳаракат қилиши ва бундай малака ва кўникмаларни ўзида

шакллантириши керак. Масалан: синфда математика дарси бўлмоқда. Ўқитувчи талабаларни янги материал билан таништирмоқда. Математикага қизиқадиган бир талаба, математикани яхши кўргани учун хам, бу дарсга қулоқ солиб тинглаб турибди. Иккинчи талаба эса, қулоқ солиш билан кифояланиб, икки кўзини ўша жавоб берадиган талабага тикканича ўтирибди. У чиройли ёки йўқлиги ҳақида ўйляяпти. Худди шу дам математикани унча хушламайдиган, аммо спортни жон дилидан севадиган учинчи талаба ёнидаги талабага кечаги спорт ўйини ҳақида гапириб бермоқда. Математиканинг «М» ҳарфини хам тушунмайдиган бошқа талабанинг кўзи ташқаридағи қорга тушди. Агарда талабаларнинг шу хусусиятларини бирмабир таҳлил қилсак, дарснинг руҳий вазиятлари сон-саноқзлигини кўрамиз. Бироқ ҳар хил дарс ўтганда унга бугунги кун нуктаи назаридан ёндошиш керак бўлади. Айтайлик, талабалар билан суҳбатда кечаги кун мавзуси такрорланиши мумкин, бунда мавзудаги арзимас бўлиб туюлган ўзгариш суҳбатни бутунлай бошқа маълумотлар билан бойитиб юборади. Шунинг учун гурухдаги руҳий вазиятни назорат қила билиш жуда аҳамиятлиdir:

Бунинг учун:

талабаларни кузата билиш;

талабалар кўзидаги ифодани, уларнинг мимикаси ва кўринишидаги ўзгаришларни тушуна билиш зарур;

талабалар хулқидаги ўзгаришнинг, кайфиятидаги барча ўзгаришларга эътибор бериш;

синфнинг ўзини тутишига нисбатан муносабатни билдиришга юмшоқлик ва ҳозиржавоблик кўрсатиш;

синфдаги бугунги руҳий муҳитни кечагиси билан қиёслаб, гарчи доимо ўзгариб турган бўлсада, умумий руҳий ҳолатини топиш.

ҳар бир ўқитувчи ўзига талабалар кўзи билан қарашни ўрганиши лозим.

Бунинг учун:

ўз фаолиятини тез-тез таҳлил қилиши;

талабалар ўрнига ўзини қўйишга ҳаракат қилиши;

ҳамкасларининг дарсларини кузатиши ва ўзини уларга қиёслаши; ўзида қайси нуқсонлар талабалар билан ишлашга салбий таъсир этаётганини аниқлаш;

хатоларни очиқ тан олиш, бирон бир нарсани билмаганда уни очиқ айтишдан уялмаслиги;

машғулотлардан бўш вақтларда талабалар билан суҳбатлашишни ўзига ҳар бир ўқитувчи одат қила олиши.

Талабаларни ҳар қандай саволига жавоб бериш ва сўзларини тинглашга ҳаракат қилиш. Агарда талаба нотўғри гапираётган ва ўзининг фикрини баён қилишга қийналаётган, ўқитувчининг вақти ниҳоятда зиқ бўлган тақдирда ҳам унга етарлича жавоб бериб, қолганларини келгуси сафар биргаликда муҳокама этамиз, деб огоҳлантириши зарур.

Бундай таъсир талаба шахсига эътиборнинг энг муҳим кўрсаткичидир. Кузатишлар шуни кўрсатадики, талабаларнинг фаол эмасликларининг асосий сабаби — ўқитувчиларнинг талабаларнинг сўзларини охиригача тинглай билмаслигидадир. Шунинг учун ўқитувчи қуидаги кўрсаткичлар бўйича ўзини синаб кўриши шарт:

талабани охиригача эшишишга ҳамма вақт ҳам қодирмисиз?

талаба гапираётганда, сизда уни тўхтатишига иштиёқ туғилмайдими?

агар талаба бирон нарсани баён қилаётганда ортиқча сўзларни кўп гапирса, тутилиб тутилиб тушунтирса жаҳлингиз чиқмайдими?

Талаба гапираётганда у билан хаёлан қўшилмаслигинизни ифода этиши ёки этмаслигини кузатганимисиз?

Талабалар жавобига катталарга хос талаблар қўяётганингизни сезасизми?

Ўқитувчи талаблар билан мuloқotни йўлга қўяр экан, уларнинг кайфиятини тушунишга интилиш, синфдаги психологик ҳолатни илғаб олишга ҳаракат қилиш жуда муҳим. Шуни эсда тутиш керакки, педагогик жараён руҳий кечинмалари ҳаракатчан, ўсувчан ва ўзгарувчандир. Бу ҳолат ўқитувчидан қабул қилишда юксак маданиятли бўлишни талаб қиласди.

Мулоқотдаги рухий вазият, талаба кайфиятининг ўзгариши, бир томондан синфдаги ахвол, вазият ҳақида зарур ахборот берса, иккинчи томондан таълим ва тарбия услубларини танлашга таъсир этади. Синфда доимий ва мунтазам «рухий кузатиш», талабалар рухий ҳолатини аниқлаш ўзаро таъсирнинг энг аник воситаларини танлаш имконини беради.

Ўқитувчининг ўз устида ишлашининг қуидагича тахминий дастурини тавсия этиш мумкин:

педагогик жараённинг ҳар қандай вазиятида талабаларни мунтазам кузатиб туриш;

ҳамкасларининг дарсларини кузатиш ва синфдаги ахволни доимий равища аниқлашга ҳаракат қилиши;

ўз дарсида талабалар рухий ҳолатининг мантиғи ва ривожланишидаги ўсишини ҳисобга олиш, ўзгариш сабабларини аниқлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйиш;

дарсдан сўнг талабалар билан сұхбатлашиш ва дарс давомида улардаги рухий ҳолатнинг ўзгаришига нима сабаб бўлганини аниқлаш;

дарс бошида ёки талабалар билан шахсий сұхбат давомида улардаги рухий ҳолатнинг ўзгаришига нима сабаб бўлганини аниқлашга ҳаракат қилиш;

педагогик кузатувчанликни ривожлантириш.

Педагогик мулоқот жараёнида турли-туман низолар келиб чиқиши мумкин. Шунинг учун: эсдан чиқармаслик керакки, низо педагогик саводсизлик оқибатида келиб чиқади. Бундай ҳолда у хавфлидир. Тезлик билан бундай низони олдини олишга ҳаракат қилиш керак;

низо талаблар, кўрсатмалар, одат ва қўнималар тўқнашуви натижасида бўлиши мумкин. Бундай вазиятда низо сабабларини таҳлил қилиш лозим. Унинг педагогик жараёнда ҳаракатлантирувчи куч вазифасини бажариши эҳтимолдан холи эмас.

• шуни ёддан чиқармаслик керакки, биз талабалардан хафа бўлиш хуқуқига эга эмасмиз. Педагогик мулоқотнинг ўзига хослиги ҳам мана шунда.

Талабаларда ўқитувчилар билан мuloқот жараёнида мунозара қилиш эҳтиёжи туғилса, бунга имконият яратишга интилиш жоиз. Талаба фикрининг нотўғрилигини исботлаш учун унинг характеристидаги нуқсонларни юзига солиш шарт эмас.

Кўп ҳолларда ёш ўқитувчилар шўх талабалар билан мuloқотда қийинчиликка дуч келадилар. Агар сиз бундай талабалар қалбига йўл топмоқчи бўлсангиз, талабага мурожаатингизни «нима учун», «қандай қилиб» каби саволлар билан бошлашга ҳаракат қилинг. Бу мuloқотнинг ривожланишини таъминлайди. Лекин эсда тутиш керакки, бундай талабалар билан сухбатда, жонли ўзаро муносабат ипининг узилиши хавфлидир. Мулокот доимий ва узлуксиз бўлиши лозим. Қуйидаги режа бунга ёрдам беради:

сизда талабалар билан мuloқот жараёнида боши берк кўчага кириш ҳоллари содир бўладими, бунинг сабаблари нимада?

педагогик иш фаолиятингизда талабалар билан муносабатда ишингиз ўнгидан келмаган пайтлар бўлганми? Уларни қандай бартараф этгансиз?

дарс жараёнида ҳар бир талаба билан ишлай оласизми? Агар талаба билан тиллаша олмаётганингизни сезсангиз, уни йўлга қўйишга ҳаракат қиласизми?

Талабалар билан мuloқотда ташаббускор бўлишни унутиш, мuloқотдаги ташаббускорлик сизга билиш фаолиятини муваффақиятли бажаришга ёрдам беради.

Мулокотда ташаббускор бўлиш, бу:

кишилар билан руҳий алоқани тез йўлга қўя билиш;

шахслараро ўзаро таъсирни мақсадга йўналтирилган ҳолда бошқариш, шахслараро муносабатнинг зарур даражасига эришиш;

туғилаётган педагогик вазифаларга мувофиқ равища талабалар билан ўзаро ҳаракат — мулокот шакллари, услуби, усулларини қайта кўриш;

талабаларнинг педагогик жараёндаги сусткашликларига барҳам бериш, уларни фаол мулокотга жалб этиш.

Талабалар билан мулокотни ташкил қилар эканмиз, қизларга оид айрим ўзига хос руҳий хусусиятларни билиш лозим: улар ҳисҳаяжонга тез берилувчан

ва жуда тез ранжийдиган бўлишади. Улар ўқитувчи характеридаги хусусиятни тез англайдилар, дағал муносабатда муросасиз бўладилар. Айни вақтда талабалардан фарқли ўлароқ ўқитувчига нисбатан муносабатларини идора қила биладилар, яъни яшира оладилар.

Талабалар билан мулоқотда бир хилликдан воз кечиш керак. Бир хиллик қўйидагиларда намоён бўлади:

Ўзини тутишда;

Талабалар хулқига эътибор бермасликка;

Дарсни режалаштирилган чизма асосида олиб боришга кўр-кўрона интилишда;

Талабанинг дарс жараёнида ўзини инсон сифатида намоён қилишга интилмаслигига;

Ўзида шундай камчиликлар борми? Бу хусусда ҳамкаслар билан фикрлашган маъқул. Мабодо камчиликлар борлиги сезилса, ундан қутулишга ҳаракат қилиш керак.

Айрим талабаларга нисбатан жамоатчиликда туғилган салбий фикрларни йўқотишга интилиш зарур. Бу фақат ўқитувчининг улар билан муносабатига, балки жамоадаги умумий муҳитга салбий таъсир этиши мумкин. Талаба тўғрисидаги салбий фикр шундай ҳолатларда туғилиши шубҳасиз:

ўзаро муносабатларнинг тўғри йўлга қўйилмаганлиги ва бу масалани қайта кўриб чиқишига ҳаракат қилмаслик оқибатида содир бўлади;

мазкур синфда ишлайдиган ҳамкаслар фикри бўйича муайян талабага нисбатан туғилган салбий муносабат натижасида содир бўлади;

талабанинг бўш ўзлаштириши туфайли;

талабалар жамоасида мазкур талабага нисбатан туғилган салбий муносабат оқибатида;

талабанинг дарсда ўзини кўрсатишга интилишида;

• турли масалалар бўйича талабанинг ўқитувчи билан тортишуви натижасида.

Ёдда тутиш керакки, талабанинг хулқи, билими, турмуш тарзини асоссиз танқид қилавериш бефойда. Бундай танқид талабани ўзини-ўзи мудофаа қилувчи кишига айлантириб қўяди. Охир-оқибатда ўз-ўзига баҳо беришда тубанлашиб кетишига сабаб бўлади:

талабалар билан мулоқот чоғида танқид элементи ҳукмронлик руҳида бўлмаслиги керак, акс ҳолда сухбат дўстона бўлмайди. Ўзингизни қуидаги ўлчовлар бўйича таҳлил қилиб кўринг;

талабалар билан мулоқотда сизда танқид қилиш руҳи ҳукмрон эмасми?

мулоқот тизимингизда қандай талаблар кўпроқ: таъкидовчи, йўналтирувчи, бетараф.

бир дарс давомида ўрта ҳисобда неча марта танбех берасиз?

янги мавзуни тушунтириш чоғида ёки талаба жавобини тинглаётганда интизом бузувчига танбех бериш учун дарсни тўхтатишга қодирмисиз?

дарсда талабалар билан мулоқотни танқиддан бошлаш керак деб ўйлайсизми?

дарсда бўш талаба ва аълочи талаба талабаларни бир-бирига қарама-қарши қўйишга йўл қўймайсизми?

интизом бузилган чоғда фақат танбех билан чекланиш керакми? Ёки вазиятни ҳазил мутойиба билан тузатиш мумкин деб ҳисоблайсизми?

педагогик мулоқот жараёнида талабаларга дағдаға қилиш шартми?

талабалар сиз билан мулоқотда бегонасирашаётганини ёки фақат иш юзасидан мурожаат қилишаётганини сезасизми?

Ўқитувчи кўпроқ табассум билан синфга кирса, ўқитувчининг синфга кириш чоғидаги ўқитувчининг табассуми талабалар билан учрашиш хузурбахшлигидан далолат беради. Умуман ўқитувчининг табассуми умумий руҳий хушкайфиятни юзага келтиради, талабаларни фаол мулоқотга чорлайди.

Ўзингизни кузатинг: дарсда қўп куласизми?

талабалар билан бирга қўшилиб кула оласизми?

чехрангиздаги ўйчанлик ва чарчоқ аломатларини талабаларга билдириш шартми?

Эсда тутинг, талабалар сизнинг кайфиятингиздаги ўзгаришни ўқитаётган фанингиз билан боғлайдилар, бу эса уларда салбий фикрлар туғилишига олиб келади.

Талабалар билан суҳбат жараёнида кўпроқ мақтов, қўллаб қувватловчи, рағбатлантирувчи сўзларни ишлатиш зарур. Бу талабани ўз ютуқларини сизнинг шахсингиз билан боғлашига олиб келади.

Ўзингизни кузатинг;

Талабаларни ҳамма вақт ҳам тўғри жавоби учун мақтайсизми?

Нафақат яхши талаба, балки бўш ўқийдиган, лекин хатосини тузатишга интилаётган талабани ҳам мақташга тайёрмисиз?

ўз баҳоингизга «оффарин», «мен буни маъқуллайман», «ечими тўғри», «раҳмат» каби сўзларни қанчалик кўп ишлатасиз;

Баҳолаш чоғида талабанинг исмини айтиб мақтаган маъқулми ёки фамилиясиними?

Талабаларнинг имкониятларига ишонишингизни ҳамма вақт ҳам сездирасизми?

Ёдингизда бўлсинки, мақтов, қўллаб қувватлаш, дўстона мухит ҳамкорликдаги ижодий ишнинг энг муҳим шартидир.

Талабалар сиз уларга қандай муносабатда эканлигинги билишлари керак. Талабаларнинг исмларини, улар шахсига оид бошқа маълумотларни билиб олинг. Бу ўқитувчи учун зарурдир.

Талаба билан яккама-якка суҳбатлашиш зарурияти етилганини сезсангиз, бўлғуси суҳбат режасини тузиб чиқиши керак. Режа тузатганингизда қўйидагиларни ҳисобга олиш зарур:

суҳбатдан асосий мақсадингиз нима?

суҳбат зарурми ёки бошқа воситалардан фойдаланиш мумкинми?

суҳбат давомида қандай саволлар бермоқчисиз?

суҳбат натижаси тарбиявий жиҳатдан фойдали бўлишига ишончингиз комилми?

суҳбатдан қандай салбий якун кутаяпсиз?

суҳбатда қандай тарбиявий усул ва йўллардан фойдаланмоқчисиз?

суҳбатни нимадан бошлайсиз ва уни қандай ўтказасиз?

Энди яккама-якка суҳбат чоғида талабанинг ўзини тутишини кўз олдингизга келтиринг:

суҳбат мавзусига қандай муносабат билдиради, унга қатнашадими?

суҳбат аро йўлда қолиб кетмайдими, агар шундай ҳол содир бўлса, ўзингизни қандай тутган бўлардингиз?

агар талаба жанжал чиқарса нима қилган бўлардингиз?

суҳбатни ташкил қилиш учун умумий тавсияномалар билан танишинг;

берилган саволнинг моҳиятини тушуниб етмагунча жавоб беришга шошилманг;

бирон нарса айтгингиз келиб турса ҳам талабанинг сўзини бўлманг;

талаба эътирозига жаҳл билан жавоб берманг, бу мулоқотга ҳалақит беради;

суҳбатни овозни баландлатиб тугатманг;

суҳбат давомида талабалар билан муносабатингизни ривожлантириш йўлларини ахтаринг.

Эсда тутиш керакки, синф билан кўп йиллик мулоқот жараёнида мулоқотнинг муайян қолипи юзага келади ва уни биз йилдан йилга тақорорлайверамиз. Лекин талабалар ўзгаришмоқда, улар вояга етишмоқда. Биз эса ўзгаришни хисобга олмай, эскича ишлашни давом эттираверамиз.

Дарсда коммуникатив тайёрланишни унутманг!

Коммуникатив тайёргарлик учун қуйидаги дастурни тавсия этамиз:

• Дарс беришингиз керак бўлган синфни эсланг;

Бутунлай коммуникатив тайёргарлик учун эса қуйидаги дастурни тавсия этамиз:

мазкур синфда мулоқотнинг қайси типидан фойдаланиш лозимлигини кўз олдингизга келтиринг;

синфнинг сизни ва дарс материалини қандай қабул қилишини тасаввур этинг;

конспект устида ишлар экансиз, дарс бўлакларини режалаштиринг, синфдаги умумий руҳий вазиятни кўз олдингиздан ўтказинг;

айрим талабалар билан ўзаро муносабатингизни ҳам унутманг, айрим талабаларга нисбатан шаклланган бир қолипдаги фикрлардан воз кечинг;

• ниҳоят, дарсда бўладиган мулоқот мухитини хис қилишга ҳаракат қилинг. У сизга дарсни ишонч билан ўтказишга ёрдам беради.

Мулоқот жараёнини таҳлил қила билинг.

Агар дарсда, танаффусда камчилик, узилиш содир бўлса, у ҳолда:

педагогик мулоқотдаги хато сабабини аниқлашга урининг;

синф (талабалар) билан мулоқотнинг энг зўр моделини хаёлан яратишга интилинг;

мазкур синф билан навбатдаги мулоқот давридаги вазиятни кўз олдингизга келтиринг.

Ўқитувчининг синф билан мулоқоти тизимига, гоҳо мулоқотга халақит берадиган руҳий тўсиқлар пайдо бўлади. У дарснинг боришига ҳам, ўқитувчилар ва талабалар кайфиятига ҳам салбий таъсир этади.

Жамоадаги тарбиявий ишни ривожлантираётганда умумий педагогик вазифалар билан чекланиб қолмай, ижтимоий-руҳий тавсияномалар асосида иш олиб бориш. Бунинг учун қуидагиларни ҳисобга олиш лозим:

талабалар билан ўзаро муносабатингизнинг умумий даражаси;

синфда бошқа ўқитувчилар билан ўзаро муносабат турлари;

ҳамкорлик принципларининг ўқув-тарбия жараёнida қўлланиш эҳтимоллигини;

синфдаги шахслараро ўзаро муносабат тизимини, жамоанинг жипслашганлиги, унинг фаоллигини;

ўзаро ҳаракатнинг умумий, гурухий ва шахсий шаклларини;

Ҳамкаслари билан ўзаро муносабатга алоҳида эътибор бериш зарур: улар ўқувтарбия жараёнининг ижтимоий-руҳий ҳолатига жиддий таъсир этишлари мумкин.

Ўз нутқингизни тузатинг. У шахсингизнинг инъикосидир. Истеъмолдан чиққан дағал сўзларни ишлатманг, ўқувчилар йўл қўйган нутқий хатоларни такрорламанг;

Асосий фикрдан чалғимаган ҳолда нутқингизни давом эттира оласизми?

- Нутқ суратига эътибор беринг: чунки, билимни ўзлаштириш самарадорлиги кўп жиҳатдан унга боғлиқ;
- Нутқингиздан бақириб айтиладиган дағал сўзларни чиқариб ташланг, улар талабаларга салбий таъсир қиласди;

Тарбияси қийин талабалар билан ўзаро муносабатни йўлга қўйиш ҳакида кўпроқ қайгуриш ва ўйлаш керак. Бунинг учун:

тарбияси қийин талаба руҳий ёки педагогик хато оқибатидир;

тарбияси қийин талаба салбий иллатлар таъсирида бўлади, бу иллатларни бошқа ўқитувчилар, талабалар, ота-оналар шакллантирганлар;

талабага у ёки бу нарсани зўрлаб қабул қилдириб бўлмайди;

тарбияси қийин талаба билан мулоқот қилишнинг энг самарали йўлларини ахтариш зарур.

Ҳар бир ўқитувчи билиши керак бўлган педагогик мулоқотни ташкил қилишнинг асосий руҳий педагогик талаблари шулардан иборат. Шубҳасиз, уни ёдлаб олиш ва кўркўрона тадбиқ қилиш етарлимас. У ўқитувчига ўқувтарбия жараёнига энг асосий омил - инсон омилига самарали таъсир этишга ёрдам беради.

ХУЛОСА

Муомала – ахброт жараёнидир. Педагог бевосита шахсларга муомалада уз тарбияланувчилари, умуман, жамоа хакида, ундаги ички жараёнлар хакида гоят хилма-хил ахборотга эга булади ва хакозо. Педагог хам ўз навбатида муомала жараёнида уз тарбияланувчиларига максадга каратилган ахборотни маълум килади.

Педагог муомала воситаси оркали кандай ахборот олишини караб чиқар эканмиз, ўқувчининг шахси ҳақидаги ахборотнинг муҳимлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Муомала - шахсни ғоят хилма-хил шароит ва кўнималарда ўргатишга имкон беради. Педагог ўқувчилар билан муомала қиласар экан, жуда майда қисмларини хам англаб олишга қодир бўлади. Булар сиртдан қараганда унчалик аҳамиятли бўлмасада, шахсда содир бўлаётган, уни тушуниш учун жуда муҳим бўлган зарур ички жараёнлар қўринишларининг аломатлари ҳам бўлиши мумкин, бунда педагог шахси катта роль ўйнайди. Айни хил ҳодисанинг турли кишилар томнидан талқини, унинг шахснинг ўтмишдаги тажрибасига боғликлиги билан изоҳланади, бу тажрибанинг уч жихати бор: умуман, ҳаётий тажриба, педагогик фаолият тажрибаси, ўқувчилар билан муомалада бўлиш тажрибаси.

Ниҳоят педагогнинг ўқувчилар билан муомаласи шунга олиб келадики, у ўқувчиларнинг ҳатти-харакатларида чуқур маъно ва ҳақиқий вазиятларни турли сабабларда пайқаб олади, бунинг учун намуна у ўзи тез-тез қайд қилган далиллардан ва ўқувчиларнинг хулқ-атвор усусларидан фойдаланади. Ўқитувчининг ўқувчилар билан муомаласи тарбияни бошқариш сифатида қаралиб, бирлаштирувчи ўрнини тўлдирувчи вазифани ҳам бажаради. Муомала ўзаро муносабатлар доирасида содир бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.И.А Каримов “Манавият энгилмас куч” Т “Маънавият” 2008 йил
2. И. А Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т ‘Шарқ’ 1999 йил
3. Баркамол авлод “Ўзбекистон тараққияти пойдевори” Т 1997 й
- 4.Н. Азизхаджаева “Педагогик технология” Т 2001 й
5. У.Толипов “Педагогик технология” Т 2001й
- 6.Н.Қ Саидахмедов “Янги Педагогик технология” Т 2008 й
- 7.Б. Ферберман “Илғор педагогик технология” Т фан 2000 й
- 8.Ў Асқарова «Педагогика» Т 2008 йил
9. М.Очилова, Н.Очилова “Олий педагогика” Т. 2008й
10. Х.Ибрагимов «Педагогика» Т. 2008 йил